

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

5-2019

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Аниқ ва табиий фанлар

МАТЕМАТИКА

Ю.П. Апаков, А.Х. Жураев Каррали характеристикали бешинчи тартибли бир тенгламанинг чекли соҳадаги ечими ҳақида	5
М.Мамажонов, С.М. Мамажонов Бешбурчакли соҳадаги тўртинчи тартибли параболик – гиперболик турдаги тенглама учун битта чегаравий масала ҳақида	11
Ж.О.Тахиров Амалий математиканинг баъзи замонавий муаммолари ҳақида	19

ФИЗИКА, ТЕХНИКА

Максудов Р.Х., Джураев А., Шухратов Ш., Холдоров Ш Пахта тозалагичнинг ишчи органлари динамикасини ўрганиш	27
О.Қ. Деҳқонова Умумий ўрта таълим мактабларида физика ва математика фанлари узвийлигининг таҳлили	33

КИМЁ

О.Эргашев, М.Коххаров, Э.Абдурахмонов СаА (М-22) цеолитида карбонат ангидрид гази адсорбциясининг энергетикаси	36
--	----

БИОЛОГИЯ, ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

М.Ҳолиқов, Ё.Аҳмедова Фарғона водийсидаги қушларнинг географик тарқалиши ва муҳофазаси	41
Х.М. Шодмонов, Н.З. Сотволдиев, И.А.Ақбаров Уй шароитида анордан шарбат ва компот тайёрлаш технологияси	43

ГЕОГРАФИЯ, ТУПРОҚШУНОСЛИК

Ғ.Юлдашев, Ғ.Сотиболдиева Суғориладиган қолмаматажланган оч тусли бўз тупроқлар агрокимёвий хоссаларининг ўзгариши	46
М.Т.Исағалиев, З.Ж.Исомиддинов Суғориладиган сур тусли қўнғир тупроқлар биогеокимёси	51
В.Ю.Исақов, А.Н.Хошимов Сўх конус ёйилмаси тупроқларининг экологик мелиоратив ўзгаришлари	57

Ижтимоий-гуманитар фанлар

ИҚТИСОДИЁТ

О.Умаров Худудларда иқтисодий мустаҳкамлик заҳирасини яратишнинг самарадорлиги	61
--	----

ТАРИХ

З.Й.Эсонов Фарғона водийси ҳунармандларининг пирлар билан боғлиқ эътиқодий қарашлари	63
А.Абдухалимов Мустақиллик йилларида водий вилоятларида оналик ва болаликни муҳофаза қилиш муаммолари	67
М.М.Темирова Фарғона вилоят радиоси тарихига доир айрим мулоҳазалар	70
Ш.Махмудов Қўқон хонлигида хорижий давлатларнинг элчиларини қабул қилиш: анъаналар ва ўзига хослик	74
А.Юлдашев Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда раҳбар ва бошқарув кадрлар тайёрлаш тизимининг тадқиқотларида ақс этиши	77

ФАЛСАФА, СИЁСАТ

М.М.Юлдашев, Ш.А.Рахимов Европа мамлакатларида ёшлар сиёсати: амалиёт ва тажриба	80
З.Р.Қадирова, А.А.Қамбаров Ижтимоий фикрлар тарихида тафаккур услуби масаласи	84
Р.Рўзиева, Н.Эшонқулова, Н.Бобоназарова Илмий билиш бахт-саодатга интилиб, ахлоқий маданияти юксалишида муҳим омил	87

УДК: 93/99+341.7

ҚЎҚОН ХОНЛИГИДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРНИНГ ЭЛЧИЛАРИНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШ:
АНЪАНАЛАР ВА ЎЗИГА ХОСЛИК

ПРИЕМ ПОСЛОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В КОКАНДСКОМ ХАНСТВЕ: ТРАДИЦИИ И
ОСОБЕННОСТИ

RECEPTION OF FOREIGN AMBASSADORS IN THE KOKAND KHANATE: TRADITIONS
AND PECULIARITIES

Ш.Махмудов

Аннотация

Мақолада Қўқон хонлигида хорижий дипломатик миссияларни кутиб олиш ва қабул маросими маҳаллий манбалар ва хорижий элчиларнинг сафарномалари асосида ёритилган.

Аннотация

В статье на основе местных источников и путевых записок зарубежных послов освещена церемония встречи и приема зарубежных дипломатических миссий в Кокандском ханстве.

Annotation

The article highlights the issues of ceremonial meeting and reception of foreign diplomatic missions in the Kokand Khanate. The article is based on the data of the authors of local essays and unique sources - "Safaroma".

Таянч сўз ва иборалар: Қўқон хонлиги, элчилик хизмати, ташқи алоқалар, қабул маросими.

Ключевые слова и выражения: Кокандское ханство, посольская служба, внешние связи, церемония приема.

Keywords and expressions: Khoqand Khanate, the system of the embassy service, external relations, ceremony.

Қўқон хонлигининг давлат сифатида вужудга келиши ва ривожланиши натижасида давлатчиликнинг турли унсурлари ҳам шаклланиб борди [4,29;5,232-242]. Хусусан, давлатлар ўртасидаги муносабатларни йўлга қўйиш борасида дипломатик институтлар ҳам вужудга келди ва бунда асосий омил сифатида хонликнинг ташқи сиёсати билан боғлиқ масалалар сабаб бўлди [5,232-242]. Хонликнинг ташқи алоқалар институтининг шаклланиб бориши дипломатия билан боғлиқ турли вазифаларни тартибга келтирди [2; 3; 5,232-242]. Жумладан, хорижий элчиларни кутиб олиш билан боғлиқ анъана ва маросимлар бу ўринда алоҳида аҳамият касб этади. Турли давлатларда бу маросимнинг ўзига хос тарзда ташкил этилиши, маълум бир қонун-қоидалар асосида олиб борилиши йўлга қўйилган [1,213-221; 12,263]. Шунингдек, айрим ҳукмдорлар ёки вазирлар, донишманд кишилар томонидан бу борада махсус кўрсатмалардан иборат қўлланмалар, рисоалар ёзилганлиги бу масалага катта эътибор берилганлигидан далолат беради. Хусусан, Салжуқийлар давлатининг машхур вазири Низомулмулкнинг "Сиёсатнома" асарида элчиларни кутиб олиш бўйича муҳим маслаҳатлар қайд этилади. Хусусан, Низомулмулк ўз асарида, "Ташқаридан келган элчиларни саройга келиб-кетишлари номаълум қолиши, уларнинг аҳолидан хабардор бўлмаслик ғафлат ва ишнинг тартибсизлигидан дарак беради", деб ёзади [9, 100].

Марказий Осиё давлатларида ҳам дипломатик институтларнинг таркибида элчиларни кутиб олиш муҳим тадбир саналган. Буни Қўқон хонлигида хорижий элчиларни кутиб олиш маросими ҳам алоҳида давлат аҳамиятига молик тадбирлардан бири бўлганлигини элчиларнинг сафарномалари [8] ҳамда маҳаллий манбаларда [6; 7; 10; 13] қайд этилган маълумотлар орқали таққик ва таҳлил этиш мумкин.

Қўқон хонлигидаги элчиларни кутиб олиш билан боғлиқ тадбирларни икки гуруҳга бўлиб таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир. Биринчиси- Қўқон хонлигига келган хорижий элчиларни кутиб олиш, иккинчиси эса хорижий мамлакатларга юборилган элчиларни қайтиб келганини кутиб олиш маросими. Шунингдек, элчиларни кутиб олиш маросимини ҳам шартли равишда учта қисмга бўлиш мумкин. Биринчи қисм элчини қабул қилиш маросими, иккинчи қисм ҳадялар тақдимоти, учинчи қисм эса зиёфат дастурхони.

Хонликда элчиларни кутиб олиш билан боғлиқ махсус қоидалар мавжуд бўлганлигига оид маълумот 1813 йилда хонликка Россия империясидан келган элчи Филипп Назаров [14] нинг эсдаликларида [15] қайд этилади.

Филипп Назаров Умархон (1810-1822) ҳузурига киргунига қадар унинг олдида Қўқон хонлигидаги ташқи ишларга масъул вазир келиб учрашган ва бир қанча маълумотларга аниқлик киритишга ҳаракат қилган. Муаллиф айнан ташқи ишларга масъул шахс, деб эътироф этмаса-да,

Ш.Махмудов – ЎзРФА Тарих институти катта илмий ходими, тарих фанлари номзоди, доцент.

ТАРИХ

буни аниқ айтиш мумкинки, бошқа давлатлардан келадиган ёки хорижий давлатларга юбориладиган элчиларни ҳамда ташқи ишлар масаласини хонлиқда шиғовул мансабидаги шахс бажарган ва, албатта, бу мансаб эгаси Қўқон хонлигидаги вазирлардан бири саналган. Фикримизча, шиғовул мансабидаги вазир Филипп Назаров билан мулоқотда бўлган ва шунинг учун муаллиф уни вазир, деб қайд этган. Шунингдек, элчи Қўқоннинг бош вазирини билан учрашганлигини ҳам қайд этиб ўтади [18].

Филипп Назаровнинг эсдаликларидан шуни англаш мумкинки, у Қўқон хонлиги шиғовули томонидан Россия империясидан келган асосий элчи, деб эътироф этилмаган. Шиғовул ҳамда Филипп Назаров ўртасидаги савол-жавоблар бунга аниқлик киритади. Яъни, шиғовул Филипп Назаровга "... икки асосий элчилар қани?", деб савол берган. Ундан сўралган икки элчи 1811 йилда Қўқондан Россия империясига юборилган дипломатик миссия ва савдо карвонига раҳбар бўлиб борган масъуллар эдилар. Ушбу элчиликнинг тақдири жуда аянчли яқун топган бўлиб, иккала элчи ҳам Қўқонга қайтмаган. Дипломатик тартиб-қоидаларга кўра, Филипп Назаров бу машъум воқеага изоҳ бериш мақсадида Россия империяси томонидан юборилган эди.

Филипп Назаров Қўқон хонлигидаги давлатчиликнинг муҳим компонентларидан бири бўлган дипломатик институтнинг элчиларни кутиб олиш маросимини баён этар экан, унинг ёзишича, «хукмдорнинг юқори кенгашини ташкил этувчи бир қатор вазирлар ва давлат амалдорлари тахти-равон ёнига солинган гиламлар устида даражаларига кўра ўтирар эдилар», дейди ва расмий қабул маросимидаги вазиятни ёритади [8, 41]. Филипп Назаров икки ёнида вазирлар ҳамроҳлигида саломхона [16] га яқинлашган, учинчи вазир эса саломхона эшигини очиб берган [8, 41]. Ичкарига киргандан сўнг Филипп Назаров Умархоннинг олдида бориб чўккалаб ўтириб, Россия императори томонидан юборилган мактуб ва унинг таржима нусхасини боши узра узатган. Умархон эса мактубни олиб икки қўли кўксига таъзим қилган ҳолатда турган вазирга узатади. Сўнгра Умархон элчидан императорнинг ҳола-аҳволини ҳамда қандай оғзаки фармойишларга эғалигини сўраган. Шундан сўнг элчи Филипп Назаров орқароққа ўтиб ўтирган. Элчининг ёзишича, орқасида Хитой, Хива, Бухоро ҳамда Шаҳрисабздан келган элчилар ўтирган бўлган [8]. Филипп Назаровнинг мазкур маълумоти Қўқон хонлигида элчиларни қабул қилиш маросими махсус тадбир сифатида ўтказилганлигини кўрсатади. Маросимда барча юқори мартабали давлат амалдорлари ҳамда хорижий мамлакатларнинг элчилари таклиф қилинган.

Қўқон хонлиги тарихнавислари томонидан ёзилган асарларда ҳам элчиларни кутиб олиш

маросимига доир маълумотларни учратиш мумкин. Муҳаммад Ҳакимхон тўранинг "Мунтахаб ат-таворих" асарида Истамбулдан келган элчини кутиб олиш маросими баён қилинади. Қўқон хони Саййид Муҳаммад Умархон (1810-1822) томонидан 1820 йилда Усмонлилар давлати ҳукмдори Султон Маҳмуд II (1808-1839) ҳузурига Саййид Ҳожи Мирқурбон элчи қилиб юборилади. Шу йилнинг ўзида Истамбулдан қайтган Қўқон элчиси Саййид Мирқурбонга Усмонлилар давлати ҳукмдори Султон Маҳмуд II ҳам ўз элчисини ҳадялар билан қайтариб юборади. Бу даврда Қўқон хони Умархон Наманган вилоятига сафар қилган бўлиб, элчиларни кутиб олиш маросими Тўрақўрғонда амалга оширилади [10, 302 а.]. Саййид Мирқурбонни истамбуллик элчи билан бирга қайтиб келганлиги тўғрисидаги хабар келгандан сўнг Муҳаммад тунқотар исмли мансабдор элчиларни кутиб олиш учун юборилади. Қўқон элчиси Саййид Мирқурбон билан бирга Истамбулдан турк султонининг элчиси келганлиги боис ҳам алоҳида эътибор билан махсус кутиб олиш учун давлат амалдори жалб этилган. Бу ўринда Россия империясининг элчиси Филипп Назаров қайд этганидек, шиғовул мансабидаги кишининг кутиб олмаганини кўриш мумкин. Бу даврда Умархоннинг маҳаллий ҳудудларга сафарга чиққанини ҳам эътибордан қочирмаслик керак. Яъни, Умархон сафарга чиққанида албатта барча юқори мартабали мансабдорларни бирга олиб чиқмаслигини ҳам назарда тутиш керак. Шу боис Умархон Усмонийлар давлатидан келаётган элчини кутиб олиш учун шиғовул лавозимидаги мансабдорнинг ўрнига Муҳаммад Юсуф тунқотарни чиқаргани эҳтимолдан ҳоли эмас.

Қўқон хонлигининг давлат архивидаги ҳужжатлари тўлалигича сақланиб қолмаганлиги боис ҳам масалага ойдинлик киритувчи ҳужжатларни аниқлашнинг имкони йўқ. Лекин, Қўқон хонлари томонидан Усмонлилар империяси, Россия империяси, Ҳиндистонга юборилган дипломатик миссияларга доир ҳужжатларда ҳадялар рўйхати ҳам алоҳида қайд этилганлигини учратиш мумкин. Бошқа мамлакатлардан Қўқонга келган элчиларнинг ўзлари билан олиб келган ҳадяларини фақатгина маҳаллий тарихнависларнинг асарларида қайд этилганини кўрамиз.

Қўқон хонлигидан Усмонлилар давлатига бир неча бор турли мақсадларда дипломатик миссиялар юборилган бўлса-да, икки давлат ҳукмдорларининг бир-бирларига юборган ҳадяларига оид ҳужжатлар фақатгина учтани ташкил этади. Шундан бир ҳужжат Қўқон хони Муҳаммад Алихон (1822-1841) томонидан юборилган ҳадялар бўлса [19], иккита ҳужжатда Усмонлилар султони томонидан Қўқон хонига юборилган ҳадялар акс этган [17].

Мазкур ҳадяларни тақдим қилиш ҳам элчиларни қабул маросимининг ўзига хос хусусиятларидан бири ҳисобланади. Бошқа давлатларнинг ҳукмдорлари томонидан юборилган ҳадялар Қўқон одатига кўра мансабдорлар ва бошқа мамлакатларнинг элчилари олдида ҳукмдорга топширилган.

Ҳадяларни тақдим этиш алоҳида маросим сифатида эътибор билан ўтказилганлигини маҳаллий манбаларда қайд этилган маълумотлар ҳам тасдиқлайди.

Элчиларни кутиб олиш маросимининг якуний қисмида зиёфат бериш аъъанаси мавжуд эди. Албатта, мазкур аъъана деярли барча мамлакатларда амалга оширилган тадбир, деб айтиш мумкин. Чунки элчи олий мартабали меҳмон саналган ва ҳар бир давлат ўз меҳмоннавозлигини кўрсатиш учун ҳам бу маросимга алоҳида эътибор қаратган.

Адабиётлар:

1. Аллаева Н. Хива хонлигида элчиларни қабул қилиш маросимлари // Ўзбекистонда элчилик хизмати тарихидан лавҳалар. -Т.: Адабиёт учқунлари, 2018.
2. Бабаджанов Б. Кокандское ханство: власть, политика, религия. – Т., 2010.
3. Васильев А.Д. Знамя и Меч от падишаха. Политические и культурные контакты ханств Центральной Азии и Османской империи (середина XVI – начало XX вв.). – М., 2014.
4. Махмудов Ш. Система административного управления в Кокандском ханстве (1709-1876 гг.) Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Т., 2007.
5. Махмудов Ш. Қўқон хонлигида дипломатик институтлар фаолияти // Ўзбекистонда элчилик хизмати тарихидан лавҳалар. –Т.: Адабиёт учқунлари, 2018.
6. Махмуд Ҳаким Яйфоний. Хуллас ут-таворих. ЎзР ФА ШИ литографик нашр. Инв. № 304
7. Мулла Олим Махдум Ҳожи. Тарихи Туркистон / Нашрга тайёрловчилар: Т. Алимардонов, Н. Абдулҳаким. - :Қарши, 1992.
8. Назаров Ф. Записки о некоторых народах и землях средней части Азии / Текст подготовил В.А. Ромодин. – М.: Наука, 1968.
9. Низомулмулк. Сиёсатнома ёки сияк ул-мулк. (Форс тилидан таржима, сўз боши ва изоҳлар муаллифлари: Ш.Воҳидов, А.Эркинов) – Т.: Адолат, 1997.
10. Саййид Муҳаммад Ҳакимхон ибн Саййид Маъсумхон. Мунтахаб ат-таворих. ЎзР ФА ШИ, қўлёзма, инв. №594.;
11. Туркия Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат архивлари бошқармаси - Усмонли архиви - Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı - Osmanlı arşivi кейинги ўринларда - TCCDABOA - қисқатрмасида берилади.
12. Ўзбекистонда элчилик хизмати тарихидан лавҳалар. –Т.: Адабиёт учқунлари, 2018.
13. Mulla Muhammad Yunus Djan Shigavul Dadkhah Tashkandi. The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia, Edited and translated by Timur Beisembiev. – London: 2003.
14. Филипп Назаровнинг ҳаёти тўғрисида батафсил маълумотлар етарли эмас. “Русский биографический словарь”да туғилган ва вафот этган йили тўғрисида аниқ маълумот кўрсатилмасдан, фақатгина 18 асрнинг охири – 20 асрнинг бошида яшаган, деб қайд этилади.
15. Ушбу асарнинг қўлёзмаси Санкт-Петербургдаги Россия Миллий кутубхонаси (Собиқ М.Е.Салтиков-Щедрин номли кутубхона)да “Қўқон ҳақидаги эсдаликлар” сарлавҳаси остида сақланади. Мазкур асардан айрим парчалар дастлаб 1821 йилда “Вестник Европы” журналида нашр қилинган. Асар В.А.Ромодин томонидан нашрга тайёрланган ва 1968 йилда нашр қилинган.
16. Саломхона – ҳукмдор қароргоҳида алоҳида вазирларни ва бошқа олий мартабали меҳмонларни қабул қилиш жойи.
17. TCCDABOA, Hatt-ı Humayun Daftari, nr., 781/36550
18. Филипп Назаровнинг ёзишча, бу даврда хонлиқда бош вазир лавозимида Мирза Малла деган шахс бўлган. Лекин маҳаллий манбаларда бу даврда Қўқон хонлигида юқори мавқега эга мансабдорларнинг ичида бундай номдаги мансабдорни учратмадик. Балки муаллиф бош вазирнинг исмини нотўғри қўллаган бўлиши ҳам мумкин. Филипп Назаров таърифлаган бош вазирнинг ҳаракатлари кўпроқ парвоначи мансабидаги шахснинг фаолиятига тўғри келади.
19. Қўқон хонлигидан Турк султониға юборилган ҳадялар рўйхати қайд этилган ҳужжат Усмонли архивининг Ҳатти Хумоюн (НАТ) фондида 657/ 32100 D рақами билан сақланади. Мазкур ҳужжат 1254/1838 йилда Муҳаммад Алихон томонидан юборилган иккинчи элчилик бўлиб, бу дипломатик миссияга Хожи Муҳаммад Зоҳид хўжа бошчилик қилиб борган.

(Тақризчи: М.Исомиддинов – тарих фанлари доктори, профессор).